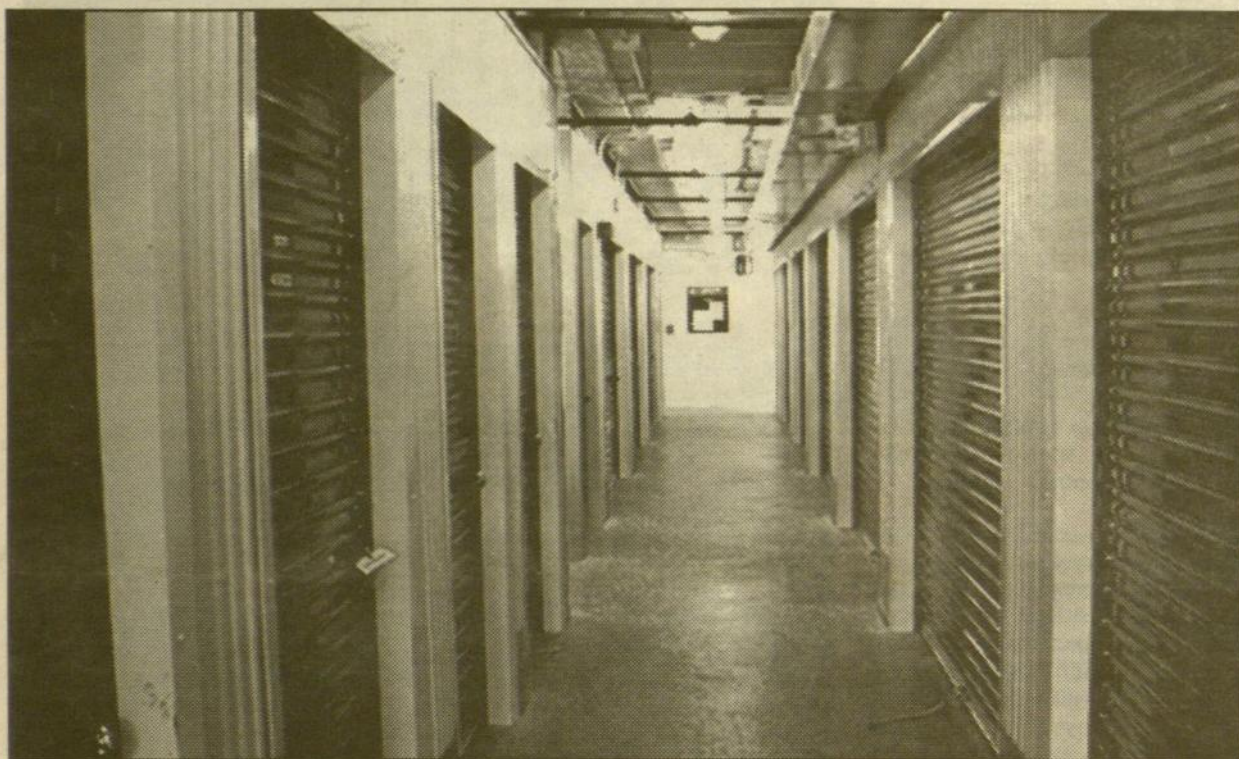

Lietuvos archyvų prieinamumo ir naudojimo klausimas

— Tomas Remeikis: Mano pašnekovas — Ramojus Kraujelis, istorijos mokslo krypties daktaras, Lietuvos archyvų departamento teisės ir administravimo skyriaus vedėjas. Mūsų pokalbio tema — vis dar aktualus Lietuvos archyvų prieinamumo ir naudojimo klausimas. Turiu galvoje Lietuvos intelektualų, inteligentų pasirašytą protestą prieš Dokumentų ir archyvų įstatymo pakeitimą. Mums, išeivijai, šis klausimas gal net aktualesnis negu čia, Lietuvoje: turime nemažai archyvinių dokumentų, kuriuos esame pasirengę atiduoti Lietuvai, todėl mums negali nerūpėti, kas gi prie jų prieis. Taigi pirmiausia ir norėčiau paklausti: archyvų atvirumas — kas, kada ir kokią archyvo medžiagą gali naudoti?

— Ramojus Kraujelis: Kaltinimai, neva archyvai tapo uždaresni, neprieinami tiek mokslininkams, tiek plačiajai visuomenei, neturi realaus pagrindo. Nuo 2005 m. sausio 1 d. įsigaliojusiame Dokumentų ir archyvų įstatyme yra deklaruotas aiškus ir bendras principas: valstybės archyvuose (ne tik archyvuose — ir valstybės institucijose ir įstaigose) saugomi dokumentai yra vieši ir prieinami, išskyrus įstatymo nustatytus atvejus. Kitais žodžiais, Lietuvos archyvai yra atviri, o ribojimai iš esmės taikomi siauram dokumentų ratui. Beje, ne Dokumentų ir archyvų įstatymas lėmė, kad tie ribojimai atsirastų. Rengiant naujų Dokumentų ir archyvų įstatymo redakciją buvo siekiama įvertinti nuo 1995 m. pasikeitusį Lietuvos Respublikos teisinę bazę ir suderinti įstatymuose įtvirtintus privataus gyvenimo apsaugos ir teisės gauti informaciją aspektus. Dokumentų ir archyvų įstatymo 20 straipsnio 5 dalyje įtvirtinta nuostata, kad „Priėjimas prie Nacionalinio dokumentų fondo dokumentų, kuriuose yra informacija apie asmens privatų gyvenimą, taip pat

Dokumentų ir archyvų įstatyme priėjimui prie buvusios SSRS specialiųjų tarnybų veiklos dokumentų yra numatytas kiek kitoks reglamentavimas

prie valstybės archyvams perduotų susistemintų asmens duomenų rinkmenų ribojamas 50 metų po asmens mirties, o jei šio fakto nustatyti neįmanoma, — 100 metų nuo dokumentų sudarymo“ yra sąlygota Civilinio kodekso ir Asmens duomenų teisinės apsaugos įstatymo. Paminėtina, kad pavyzdžiui Civilinis kodeksas skelbia, kad „informacija apie asmens privatų gyvenimą gali būti skelbiama tik jo sutikimu. Po asmens mirties tokį sutikimą gali duoti jo sutuoktinis, tėvai ar vaikai“. Todėl Dokumentų ir archyvų įstatymas numato baigtinį terminą, kai nurodyti dokumentai tampa prieinami be jokių apribojimų. Terminai nustatyti atsižvelgiant į Lietuvos įstatymų nuostatas ir egzistuojančią tarptautinę praktiką.

— Kiek man žinoma, Seime svarstomos Dokumentų ir archyvų įstatymo pataisos.

Lietuvos Respublikos Seimo valdybos 2005 m. vasario 9 d. nutarimu Nr. 92 iš įvairių institucijų atstovų buvo sudaryta darbo grupė, kuriai pavesta peržiūrėti atitinkamų įstatymų nuostatas. Darbo grupė, išsamiai išnagrinėjusi susijusius nacionalinius teisės aktus, teismų praktiką ir užsienio valstybių patirtį, parengė susijusių pataisas, kurios dabar ir yra svarstomos Seime.

Dokumentų ir archyvų įstatymo pakeitimo įstatymo projektu siekiama aiškiau ir tiksliau re-

glamentuoti priėjimo prie Nacionalinio dokumentų fondo dokumentų ribojimo tvarką, išskiriant šio dokumentų fondo ypatingąją dalį, tobulinti priėjimo prie archyvinių dokumentų ribojimo terminų skaičiavimo tvarką. Parengtu projektu siūloma, kad priėjimas būtų ribojamas 30, o ne 50 metų po asmens mirties, o jei mirties data nenustatyta — 100 metų nuo asmens gimimo, o kai nenustatyta nei asmens mirties, nei gimimo data, — 70 metų nuo dokumentų sudarymo, o ne 100 metų, kaip įtvirtina šiuo metu galiojantiame įstatyme.

Daugelyje Europos Sąjungos valstybių ribojimo terminų vidurkiai yra netgi didesni nei Seimui pateiktose Dokumentų ir archyvų įstatymo pataisose.

— Gal galėtumėte pateikti konkrečių pavyzdžių?

— Priėjimo prie dokumentų, kuriuose yra privacios informacijos ar asmens duomenų, 100 metų nuo asmens gimimo ribojimo terminas yra taikomas Suomijoje, Didžiojoje Britanijoje, Belgijoje, iš dalies Norvegijoje, Prancūzijoje priėjimas prie darbuotojų asmens bylų ribojamas 120 metų nuo asmens gimimo, prie medicininio pobūdžio dokumentų — 150 metų nuo asmens gimimo; prie gyventojų surašymo ir kitų statistikos tik-

Nukelta | 2 psl.

ŠIO ŠEŠTADIENIO PRIEDO PUSLAPIUOSE

Lietuvos archyvų prieinamumo naudojimo klausimas • Ekskursija į Upton Sinclair aprašytas lietuviškas vietas Čikagoje • Faustas Strolia: kūrybos mūzai apsilankius • Jono Dėdino poezija: savų patirčių paieškos • M. Martinaičio kūryboje — naujas personažas • Eglė Perednytė — Pavasarin

Atkelta iš 1 psl.

slais surinktų dokumentų, kuriuose užfiksuota informacija apie privatų gyvenimą — 100 metų. Kroatijoje — 100 metų nuo asmens gimimo, jei nežinoma gimimo data — 70 metų nuo dokumentų sudarymo. Islandijoje — 80 metų nuo dokumentų sudarymo, Danijoje — 75 metai nuo dokumentų sudarymo. Švedijoje, priklausomai nuo dokumentų turinio, 50—70 metų nuo dokumentų sudarymo. Italijoje — 70 metų nuo dokumentų sudarymo. Estijoje nustatytas priėjimo ribojimo terminas — 30 metų po asmens mirties arba 110 metų nuo asmens gimimo, o jei šių datų nustatyti neįmanoma — 75 metai nuo dokumentų sudarymo. Vokietijoje skirtingose žemėse taikomi šie priėjimo prie dokumentų ribojimo terminai: 10 arba 30 metų po susijusio asmens mirties; 90, 100 arba 110 metų nuo asmens gimimo arba 60 ar 70 metų nuo dokumentų sudarymo; atskirais atvejais — iki 120 metų nuo susijusio asmens gimimo.

Trumpesni ribojimo terminai taikomi Vengrijoje — 30 metų po susijusio asmens mirties, arba 90 metų nuo gimimo, jei nežinoma nei mirties, nei gimimo data — 60 metų nuo dokumentų sudarymo, taip pat Šveicarijoje, kur priėjimas prie dokumentų, kuriuose yra privačios informacijos, ribojamas 50 metų nuo dokumentų sudarymo arba 3 metai nuo susijusio asmens mirties.

— Ar šis reglamentavimas apima ir buvusios SSRS, specialiųjų tarnybų veiklos dokumentus?

— Priėjimo prie šių dokumentų ribojimas apima du aspektus: visų pirma, atsižvelgiant į jau aptartus įstatyminius priėjimo prie informacijos ribojimo pagrindus, siekiama apsaugoti asmenų privatumo teises. Ši apsauga pirmiausia sietina su specialiųjų tarnybų dokumentuose užfiksuota jautria informacija, surinkta apie nukentėjusius nuo represinių režimų asmenis. Kita vertus, atsižvelgiama į dokumentų, kuriuose yra agentūrinės — operatyvinės informacijos, specifiką. Taip pat priėjimo prieš šių dokumentų ribojimas sietinas su atskiros specialaus teisės akto — asmenų, slapta bendradarbiavusių su buvusios SSRS spec. tarnybomis, registracijos, prisipažinimo, įskaitos ir prisipažinusių apsaugos įstatymo, vadinamojo Liustracijos įstatymo, reguliuojama sritimi. Vadinamajame Liustracijos įstatyme įtvirtintas principas, kad asmenų, slapta bendradarbiavusių su buvusios SSRS spec. tarnybomis, prisipažinimo faktas bei prisipažinusio asmens pateikti duomenys yra valstybės paslaptį sudaranti informacija.

— Kaip jūs apibrėžiate standartą, su kuriais dokumentais leistina susipažinti, o su kuriais — ne?

— Yra dokumentai, kuriuose yra privačios informacijos, susistemintos asmens duomenų rinkmenos — joms nustatytas atitinkamas ribojimo terminas: 50 metų po susijusio asmens mirties. Jei tos datos neįmanoma identifikuoti, numatomas ribojimo terminas — 100 metų nuo dokumentų sudarymo. Ribojamas priėjimas ne apskritai prie visų dokumentų, kuriuose yra asmens duomenų, bet prie susistemintų asmens duomenų rinkmenų. Susistemintomis asmens duomenų rinkmenomis laikomos konkrečios bylos ar jų dalys, kuriose dokumentų sisteminimo kriterijus yra asmuo. Tokių dokumentų archyvuose, mūsų preliminariais skaičiavimais, yra labai nedaug — nuo 5 iki 10 procentų. Nepasibaigus ribojimo terminui skaitytojams tiesiogiai į skaityklas neišduodamos bylos, sudarytos konkrečiam asmeniui ar asmenų grupei, kuriose yra susistemintų asmens duomenų: pirminiai gyven-

tojų surašymo lapai, ūkinės (namų), hipotekos knygos, bažnytinės ir civilinės būklės aktų įrašų bylos (metrikacijos bylos).

Vėlgi — negalima teigti, kad su tais dokumentais absoliučiai niekas negali susipažinti. Pagal įstatymus asmuo turi teisę susipažinti su apie jį surinkta informacija. Tokia informacija pagal kompetenciją taip pat teikiama teismams, ikiteisminio tyrimo įstaigoms, kitoms valstybės institucijoms. O tyrinėtojas, mokslininkas, norin-

Sukarpytų dokumentų maišai. Šiuos dokumentus KGB darbuotojai sunaikino 1990–1991 m., prieš išsikrausdydami iš pastato.

tis susipažinti su ribojamais dokumentais, turi praeiti išankstinę patikrą — šią procedūrą numato Asmens duomenų teisinės apsaugos įstatymas.

— Tarkim, aš kaip istorikas, kaip politologas noriu susipažinti su kai kurių sovietinio laikotarpio žmonių veikla, jų pažiūromis ir manęs visai nedomina jų asmeninis gyvenimas — su kuo jie gyveno, ką mylėjo ir pan. Ar aš galiu tai padaryti?

— Be jokios abejonės.

— Tačiau kaip tuomet vertinti ribojimą naudoti ir publikuoti KGB ir kitų SSRS specialiųjų tarnybų, taip pat partizanų veiklos dokumentus, saugomus Lietuvos ypatingajame archyve?

— Dokumentų ir archyvų įstatyme priėjimui prie buvusios SSRS specialiųjų tarnybų veiklos dokumentų yra numatytas kiek kitoks reglamentavimas. Būtent šis aspektas ir sukėlė patį didžiausią nepasitenkinimą, todėl jį reikėtų paaiškinti plačiau. Įstatyme įtvirtinta nuostata, kad visi buvusieji SSRS specialiųjų tarnybų veiklos dokumentai tampa viešai, be jokių apribojimų, prieinami po 70 metų.

Toks ribojimo terminas buvo nustatytas atsižvelgiant į esamą tarptautinę praktiką ir suderinus su suinteresuotomis valstybės institucijomis.

Priėjimo prie specialiųjų tarnybų dokumentų, taip pat dokumentų, susijusių su Antrojo pasaulinio karo laikotarpiu, ribojimai ir demokratinėse Vakarų valstybėse, nepatyrusiose sovieti-

nės sistemos priespaudos. Pavyzdžiui Prancūzijos kai kuriems kolaborantinės Vichy vyriausybės dokumentams buvo taikomas 60 metų slaptumo terminas, ir tik pastaraisiais metais jie tapo prieinami visuomenei. Jungtinėje Kara-

lystėje viešojo intereso apsaugos pagrindais 75—100 metų laikotarpiui buvo ribojamas priėjimas prie kai kurių 1924–1939 m. Didžiosios Britanijos Komunistų partijos dokumentų. Čekijoje ir Slovakijoje priėjimo prie sovietinio laikotarpio saugumo tarnybos dokumentų sąlygos yra bene liberaliausios iš visų postsovietinių Vidurio ir Rytų Europos valstybių.

— Ar 70 metų ribojimo terminas taikomas visiems buvusios SSRS specialiųjų tarnybų veiklos dokumentams?

— Ne, šis terminas taikomas tik SSRS spec. tarnybų dokumentų, kuriuose yra agentūrinės informacijos, sudarytų baudžiamųjų ir trėmimo bylų naudojimui. Įstatyme numatyta, kad detali šių dokumentų naudojimo tvarka nustatoma atskiru Vyriausybės nutarimu patvirtintomis taisyklėmis. Šios taisyklės buvo patvirtintos 2005 m. balandžio mėnesį. Jose nustatyta, kad nuo SSRS specialiųjų tarnybų struktūrų nukentėję asmenys gali susipažinti su tų tarnybų sudarytais dokumentais apie juos. Be jokių apribojimų šiuos dokumentus gali skaityti ir jų artimieji (tėvai, sutuoktinis, broliai, seserys, vaikai, anūkai).

Visus ribojamus dokumentus gali gauti ir naudoti Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, teismai, prokuratūra, Saugumo departamentas, kitos ikiteisminės tyrimo įstaigos, operatyvinės veiklos subjektai. Dar daugiau — Lietuvos ypatingajame archyve Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centrui įrengta atskira skaitykla, kurioje šios institucijos darbuotojams sudarytos specialios sąlygos ir galimybės vykdyti XX a. istorijos tyrimus. Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro darbuotojams ir kitiems istorikams tyrinėtojams, dirbantiems pagal autorines sutartis, rengiantiems

monografijas ar pan., be jokių apribojimų yra teikiami dokumentai. Skaitykloje netgi sudarytos techninės galimybės apribojimų kopijuoti visus dominančius dokumentus, kuriuos paskui galima laisvai ir nebūdžiamai publikuoti.

Kitiems tyrinėtojams, norintiems susipažinti su šiais dokumentais mokslinių tyrimų tikslais, yra atskira procedūra: rašomas prašymas archyvo direktoriui, pateikiant mokslo institucijos tarpininkavimo raštą, kad asmuo tikrai atlieka mokslinius tyrimus, ir jam suteikiama galimybė susipažinti su minėta SSRS specialiųjų tarnybų veiklos dokumentais. Vėlgi — išskyrus kai kuriuos dokumentus, kuriuose yra operatyvinės informacijos, atskleidžiančios slapta bendradarbiavusį asmenį — tai informacija, patenkanti į Liustracijos įstatymo reguliavimo sritį.

— Kuo pagrįstas toks ribojimas?

— Liustracijos įstatyme numatyta, kad valstybė saugo prisipažinusių slapta bendradarbiavusių asmenų paslaptį. Visa problema ta, kad archyvas nežino, kurie asmenys prisipažino Valstybės saugumo departamentui, o kurie ne. Archyvas, matydamas, kad tyrinėtoją domina byla, kurioje yra agentūrinės informacijos, atskleidžiančios slapta bendradarbiavusį asmenį, savo ruožtu kreipiasi į Valstybės saugumo departamentą, kuris ir priima sprendimą kiekvienu konkrečiu atveju. Bet, pabrėžiu, tai susiję tik su bylomis, kuriose yra agentūrinės informacijos. Archyve išlikusios agentūrinės medžiagos nėra

Nukelta į 8 psl.

LIETUVIAI DŽIUNGLĖSE

Ekskursija į Upton Sinclair aprašytas lietuviškas vietas Čikagoje

GIEDRIUS SUBAČIUS

PLB Lituanistikos katedros UIC profesorius

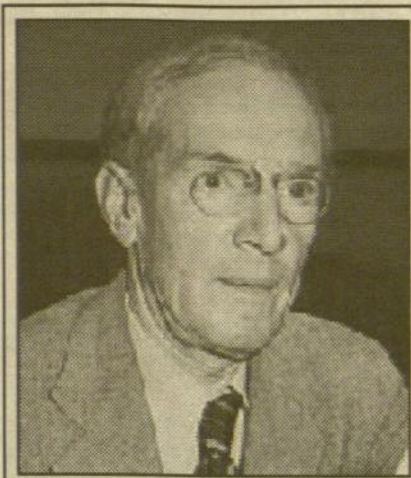
PLB Lituanistikos katedroje Ilinoio universitete Lietuvių kultūros kurso paskaitų klausosi 60 studentų. Jei skaičiuotume šio kurso studentus pagal kilmę — suskaičiuotume apie dvidešimt tautybių: amerikiečiai, indai, kinai, korejiečiai, vokiečiai, meksikiečiai, graikai, švedai, vienas asiras, lietuviai, indėnai, rumunai, viena madezonietė ir kt.

Balandžio 30 d., ankstyvą sekmadienio rytą, su šiais studentais išsirengėme į ekskursiją po Upton Sinclair aprašytas lietuvių gyvenamas vietas, po Čikagos skerdyklas. Nors lijo smarkus leitus, susirinko daugiau kaip 50 studentų, norinčių susipažinti su lietuviškos emigracijos į Čikagą istorija.

Apėjome buvusių sąvartynų vietas (tai dabartinės 47-oji, 46-oji ir Damen gatvių apylinkės), kurios pavaizduotos Sinclair romane *Džiunglės* (1905 ir 1906 m.). Iš ten atėjome į S. Paulina ir 46-osios gatvių sankryžą, prie kurios 4558 S. Paulina adresu stovėjusiame Juozapo Kušleikos restorane (salūne), Sinclair stebėjo tikras lietuvių vestuves, vėliau jas pavadino „Dievų dovana“ ir aprašė savo romane. Ne tik aprašė, bet ir atkėlė į pradžią — knygą pradėjo būtent nuo jų.

Tos lietuvių vestuvės — vienas iš svarbiausių veiksmų, paveikusių Sinclair pasirinkti lietuvių savo knygos herojais. Tad Sinclair lietuviškumui pažinti vestuvių vyksmo vieta labai svarbi. Vieną kartą Sinclair net prisipažino tose vestuvėse dainavęs lietuviškai.

Eidami 46-ąją gatvę studentai pakeliui spėjo kyštelėti galvas į

Rašytojas Upton Sinclair ir Čikagos skerdyklos.

Šventojo Kryžiaus bažnyčios vidų — nors vyko Mišios ir jie daug pamatyti nespėjo, vis dėlto jiems neišdildomą įspūdį paliko bažnyčios vidaus erdvumas ir grožis. Bet Sinclair, rinkdamas medžiagą savo *Džiunglių* romanui, to pamatyti 1904 m. dar negalėjo — bažnyčia pastatyta tik 1913-aisiais.

Prieję Ashland gatvę aptarėme, kurioje vietoje buvo Čikagos universiteto apylinkės namai (University of Chicago Settlement House), kuriam vadovavo garsioji Mary McDowell — socialinė darbuotoja, emi-

grantų užtarėja, filantropė, paskyrusi visą gyvenimą darbininkų gyvenimo sąlygoms gerinti. Sinclair užsiminė apie McDowell *Džiunglėse* kaip apie Rutkaus geradarę, tik neįvardijo vardu ar pavarde. Dabar toje vietoje, kur Sinclair lankydavosi ir su ja šnekėdavosi, Čikagos universiteto apylinkės namuose, stovi tik baldų parduotuvė.

Pirmosios nepriklausomybės laikotarpio Lietuvos Respublikos valdžia labai pagerbė Mary McDowell — trečiąjį XX a. dešimtmetį ji buvo pakviesta apsilankyti Lietuvo-

je ir jai buvo įteiktas aukštas apdovanojimas — Gedimino ordinas, už rūpestį ir pagalbą lietuvių emigrantams. Čikaga taip pat pagerbė savo heroję — netoli skerdyklų buvusi trumpa, įstriža Grass gatvė buvo pavadinta McDowell vardu.

Toliau nuo 46-osios gatvėsėjome Ashland gatvę į šiaurę, iki 43-osios. Šia Ashland atkarpa ir turėjo atvykti lietuvių vestuvininkai į Sinclair stebėtas vestuves Kušleikos restorane (salūne), jeigu jų vestuvių ceremonija tikrai vyko Šv. Jurgio bažnyčioje Bridgeport.

Prie 43-iosios pasukome į buvusias skerdyklas (į rytus), ir priėjome iki pat pagrindinių skerdyklų vartų, netoli Halsted gatvės. Ten, prie Halsted ir Exchange gatvių sankryžos, kažkada buvo garsusis skerdyklų viešbutis (Transit house), kuriame šešias ar septynias savaites 1904 metų rudenį ir gyveno Sinclair, kai rinko medžiagą savo būsimajam romanui *Džiunglės*. Deja, dabar toje vietoje belikusi tik pieva.

Sušalę ir sužvarbę, daugumas studentų išsivaižinėjo namo pradėti rengtis pirmadienį prasidėsiantiems egzaminams. Bet nedidelė mūsų grupelė nutarėme ekskursiją pabaigti „Healthy food“ restorane Bridgeport. Daug studentų būtinai norėjo paragauti kugelio — jie visi matė, prieš keletą metų 11 TV kanalo (Chanel 11) Čikagoje pastatytą filmą apie lietuvių, kuriame senatorius Dick Durbin aiškino mėgstantis lietuvišką maistą, ir kad kartais užeinantis būtent į šį restoraną pavalgyti lietuviško kugelio!

Kaip neparagausi, jei senatorius jį taip giria...

PLB Lituanistikos katedros studentai (Lietuvių kultūros kurso UIC klausytojai) prie pagrindinių Čikagos skerdyklos vartų.

Faustas Strolia vadovauja muzikantams per Šiluvos atlaidus, Marquette Parke. Jono Kuprio nuotr.

FAUSTAS STROLIA

kūrybos mūzai apsilankius

NIJOLĖ BENOTIENĖ

Kiekvieno žmogaus gimimas yra unikalus reiškinys, pasirenkantis ir laiką ir vietą, atsinešantis į pasaulį Dievo duotas palaimas.

Artėjant ypatingai dainų šventei, pagalvojau, o kaip gimsta kūriniai, kas įkvepia kompozitorių sukurti dainą? Kas parenka laiką, vietą, kas sužadina sielos gilumas, kad iš jos išsiveržtų arba siūleliu suvirpėtų garsas, kuris vėliau liejasi galinga banga iš dainininkų krūtinų.

Daina – „Poeto svajonė“ Henriko Nagio žodžiai, Fausto Strolia muzika, skambės 8-toje dainų šventėje. Apie šios dainos atsiradimą pasakoją kompozitorius Faustas Strolia.

„Berods 1972 metais Kanadoje, Romuvos stovykloje apie 100 mylių į šiaurę nuo Toronto, įvyko Jaunimo kongresas, į kurį buvau pakviestas kaip dainų vadovas. Nors ir turėjau jau daugelio metų patyrimo jaunimo stovyklose, t.y. su gimnazijų ir pradžios mokyklų jaunimu, šiuokart man buvo kietesnis riešutas, nes tai buvo studentiškas jaunimas. Laimė buvo ta, kad nemažai jų buvo man pažįstami iš mano ankstyvesnių darbo metų su jais. Šių dienų akimis žiūrint, man labai trūko muzikos išspausdinimo ir kompiuterinių padauginimo priemonių. Bet kai niekas tokių dalykų tais laikais nespapnavo, ką turėjome, tas ir buvo gerai.“

Su tokiu jaunimu visados gera turėti ką nors nauja. Kitaip sakant, būti kokių nors būdu 'gudresniu' už labai gudrius stovyklautojus. Man išvažiuojant, kas nors įteikė porą poeto Henriko Nagio eilėraščių. Vi-

sada pagarbaus nusistatymo buvau apie šį poetą, bet nemaniau, kad jo žodžiams pajėgčiau sukurti jaunimui dainų. Dabar gi, važiuojant į Kanadą, jaučiau gilesnę lyg ir pareigą savo dainoms panaudoti kanadiečio poeto tekstus.

Pažiūrėjau į *Poeto svajonę* ir iš pirmo žvilgsnio išsigandau: pirmiausia metėsi į akis keturi posmai, kurių visi turi tą pačią pirmą eilutę – 'Norėčiau prisijaukinti sakalą'. Pagalvojau, mano vargšas sakalas – lyg sužeistas – melodiškai niekad nepajėgs pakilti. Antras dalykas, dėl kurio suabejojau, tai gana laisvas, nemaironiškas eiliavimas. Ir dar baisiau: kiekviename posme skirtingas eilučių skaičius: pirmame 3, antrame 4, trečiame 6 ir ketvirtame vėl 4. Nepaisant mano pagarbos poetui, pradėjau jam pusbalsiai prikaišioti: lengva jam svajoti, nes svajonės ateina ir nueina be tvarkos, o man reikia sukurti muzikines frazes, kurių vienos paklausia, kitos atsako, ir tuo būdu ten atsiranda muzikinis dialogas, simetrija. Toji simetrija ir suteikia kūriniiui pageidaujamą vieningumą. Tad kaip man sukurti tąją simetriją iš trijų eilučių posmo! Ant- ra vertus, per didelis vieningumas lengvai išvirsta į įkyrumą, o čia man reikia išspręsti, ką daryti su keturiais posmais, prasidedančiais tokia pat eilute!

Be to, poetas svajoja apie neįdomų, beveik bespalvį paukštį – raibą, pilką, laimei jis turėjo gintarines akis ir buvo išdidus, kurį pavadino aitvaro broliu. Tai greičiau tokio aitvaro, kuris namams atneša javų, pinigų ar apskritai laimės. Tos paskutinės mintys išsprendė mano dilemą, padarydamos sakalą didingos dvasios ir kiek paslaptingą. Tai suteikė kūriniiui kiek įvairumo ir at-

statė kūrybinį balansą. O ar tai pavyko, lai sprendžia gerbiamoji publika ir mielieji choristai“.

Šventėje skambės ir dar viena Fausto Strolia originali daina „Šokių ir dainų sonetas“ Anatolijaus Kairio žodžiams. Lenkiu galva prieš maestro F. Strolia, kuris ne tik visą savo gyvenimą buvo lietuviškos dainos, poezijos ir muzikos garbingas puoselėtojas, bet buvo ir liko nuoširdumo, artimo meilės ir gerumo šaltinis. Atvira širdimi dalijasi Faustas Strolia ir savo antros dainos atsiradimo aplinkybėmis, jausmais, prisiminimais.

„Vaiko amžiuje, rodos, kiekvieną vasarą praleidau Aukštaitijos kaime pas močiutę, dėdes ir tetas. Prisimenu, kaip Vyžuonų ir Leliūnų apylinkėje susirinkęs jaunimas dainuodavo, o kitąsyk per javų laukus atbanguodavo dainos iš gretimo kaimo ar gretimų sodų. Ten patyriau ir rusų okupaciją. Lietuvą apleidau, kai buvau 9 metų vaikas.“

Perskaitęs Anatolijaus Kairio sonetus, parašytus ryšiumi su Čikagoje įvykusia tautinių šokių švente, iš karto 'užsikabinau' už trečiojo soneto, nes ten taip stipriai išreikšta dainos vertė lietuvių gyvenime. Man, šį autorių – rašytoją, pedagogą ir visuomenės veikėją, pažįstančiam asmeniškai iš jo darbų mūsų užjūrio kultūros baruose, taip ir atsisistojo prieš akis ir jis, ir daugelis kitų jaunų idealistų–pasišventėlių, kurie, sulig to soneto žodžiais, kūrė ateitį gimtojo šalelėj ir jaunystę palaidėdavo daina. Deja, turėjo jis ir daugelis jo kartos jaunų šviesuolių tėvynę su skausmu apleisti. Bet jis neverkšlėna, o ir vėl suteikia dainai tą jėgą, kuri lyg sunkioj nedalioj ar liūdesy mus linksmino... stiprino ir guodė.

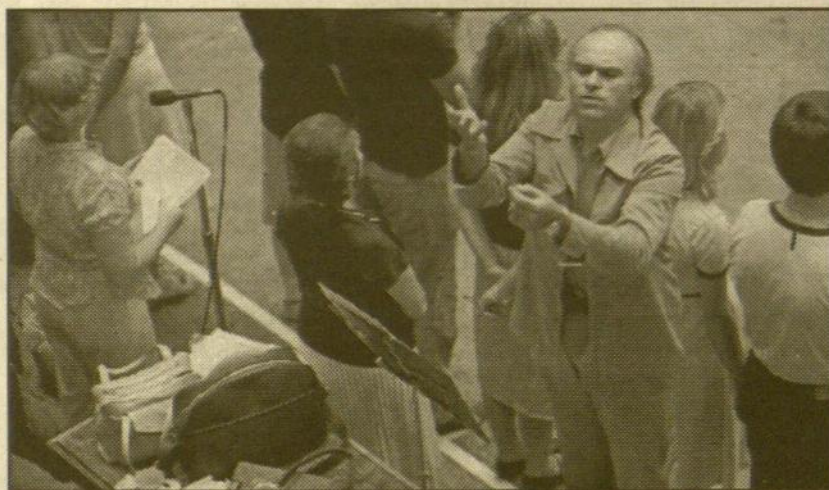
Kai autorius pradėjo mus kvies- ti šokti ir dainuoti ir dainomis save apvainikuoti, man pasidarė krūtinėje šilta ir jau skatino to *Draugo* numerio nepamesti ir šiam eilėraščiui kokią nors melodiją suteikti. Ypač į širdį pataikė šie poeto Kairio žodžiai:

*Daina – yra graži tėvynė mūsų,
Graži tėvynė mūsų ji ir bus –
Dainų dainas dainuosime kol
būsime,
Dainoj tėvynė mūsų nepražus!*

Tokie žodžiai, kaip laisvės var- po dūžiai, nebegalėjo nepažadinti mano sąžinės. Aš tą posmą pakarto- jau kaip priedainį, juomi 'apvaini- kuodamas' ir dainos pabaigą. Ana- tolįjus Kairys prižadino ne tik ma- no, bet, tikiuosi, ir visos lietuviškos Amerikos ir Kanados 15 metų mēr- dėjusią sąžinę! Iki pasimatymo Či- kagoje, 2006 m. liepos 2 d. 8-oje Dai- nų šventėje!“

Tebūna šie didžiojo menininko, muzikos, kompozitoriaus ir mokyto- jo žodžiai svarbiausia priežastis, dėl ko reikėtų dalyvauti šioje 8-toje dai- nų šventėje. Garbingas Faustas Strolia, Muzikos sąjungos pirminin- kas, išlaikė lietuvišką dainą per 50 metų, dirbdamas šeštadieninėse mokyklose, važiuodamas į vasaros stovyklas, veddamas choras, diri- guodamas šventėse, kurdamas dai- nas, redaguodamas muzikinius žur- nalus, rašydamas straipsnius, da- bar atėjo laikas ir mums visiems at- siliepti į jo kvietimą, dalyvauti dai- nų šventėje ir tuo, nors maža dalele atsilyginti visiems, kurie tiek metųėjo ir eina šalia didžiojo mokytojo Fausto Strolia.

Daugiau informacijos rasite: www.dainusvente.org.

Faustas Strolia praveda chorų repeticiją prieš Šokių šventę, 1980 m. Čikagoje. Jono Kuprio nuotr.

Jono Dėdino poezija: savų patirčių paieškos

KĘSTUTIS KEBLYS

Pernai Lietuvoje buvo išleista Jono Dėdino poezijos knyga *Laiko domės*. Išskyrus siaurą giminių ir pažįstam ratelį, Jonas Dėdinas nebuvo žinomas kaip poetas. Tai neuostabu, nes šis rinkinys yra jo pirmas ir paskutinis, pasirodęs jau autoriui mirus.

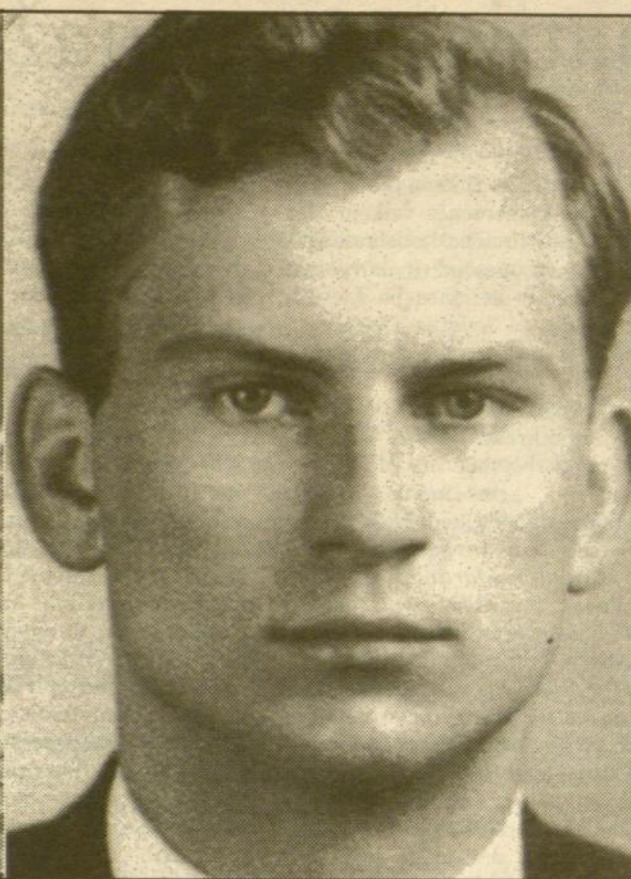
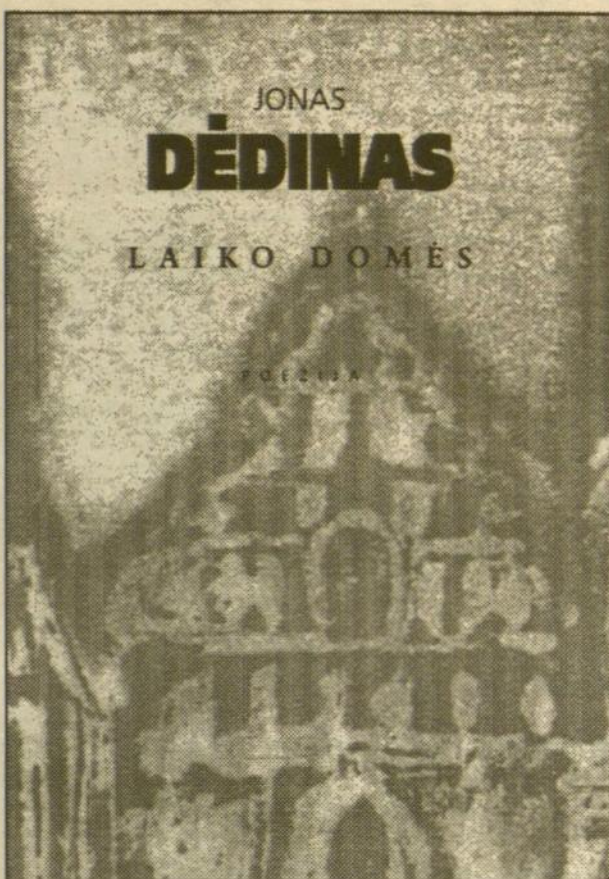
Be to Dėdinas buvo chemijos inžinierius, dirbo mokslinį darbą, ir tarp humanitarų maišydavosi ne kaip dalyvis, o tik kaip pasyvus žiūrovas – klausytojas. Žodžiu į jo *Laiko domės* galima būtų numoti ranka, nes juk ne vienas, mandagiai tariant, garbaus amžiaus sulaukęs išėivis, sauleleidžiui artėjant, griebiasi plunksnos ir prirašo glėbius graudžių, sentimentalių posmų. Knygos su tokiais posmais lieka ne tik neskaitytos, bet ir neatverstos.

Su Jono Dėdino rinkiniu yra truputį kitaip. Paėmus knygą į rankas, dėmesį atkreipia leidyklos etiketė: sunkiai įžiūrima maža raganėlė, užtvėta netaisyklingam ovale. Tai Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla Vilniuje. Leidykla, kuri bet ko nespausdina, leidykla su geros literatūros reputacija. Tokią knygą negali dėti į dulkių laukiančią lentyną, tokią knygą reikia atverti. O atvertus, už titulinį puslapių randi šiltą ir išvalgų poetės Paulinos Žemgulytės įvadą, kuris kviečia pasidomėti ir pačia Jono Dėdino poezija.

Gal pirmiausiai reikėtų pažiūrėti į Dėdino poeziją iš viršaus, pažiūrėti kaip ji atrodo visumoje, kaip ji rikiuojasi į bendrą mūsų poezijos tinkle.

Galėtume sakyti, kad pas mus poezija yra dviejų rūšių. Paprastai tariant, senoviška ir naujoviška (nors tai labai supaprastintas, apibendrintas požiūris). Poezija, kurią paprastai vadina senoviška, beveik visada yra gražiai surimuota, labai aiški ir suprantama – nereikia krapštytis pakaušį, kaip stovint prieš abstraktų paveikslą ir sakyti, kad „nesuprantu“. Bet dažniausiai šio tipo eilėraščiai mums atrodo per daug saldūs, per daug sentimentaliūs ir nelabai įdomūs. Nelabai įdomūs todėl, kad nors ten viskas lengvai suprantama, bet kartu jau daug sykių girdėta. Tiesa, jie skambūs garsiai skaitant, todėl tinka deklamuoti per motinos dienos ir Nepriklausomybių šventės minėjimus. Bet kad atsisėdus juos pačiam skaityti – nebent norint nuvaikyti nemigą.

O kokie tie naujoviški – modernūs? Jie dažniausiai be rimo, kartais atrodo visai kaip prozos tekstai, tik keistai eilutėmis sukarpyti. Ir tikrai, dažnai juos paskaičius, tariam sau – na, apie ką čia ta mergina, ar tas jauniklis rašo ir kurių galų tas

Poeto akį pagauna ne tik gamtos ypatingesni motyvai, ne tik atsitikimai, bet ir būties ar būsenos apraiškos, dažnai ne akim pastebėtos, bet protu suvoktos.

senukas taip dąrkosi? Lyg ir įdomiai skambėtų, bet, pasiutimas, nieko negali suprasti. Tokius poetinius tekstus dažnai vadina hermetiškais. Vadinasi, poetas rašo apie galbūt labai svarbius ir gilius dalykus, tačiau aiškius tik jam pačiam. Tarsi rašytų tik pats sau. Komunikacijos nei per nago juodumą. Ir užtat reikia gudrių literatūros kritikų, kad jie mums, paprastiems žemės gyventojams, viską atnaripliotų, išaiškintų.

Žodžiu, yra eilėraščių, kurie aiškūs, bet neįdomūs, ir yra eilėraščių, kurie galėtų būti įdomūs, jei tik juos suprastume. Į kurių būrį rikiuojasi Jono Dėdino *Laiko domės*?

Dažnai atsitinka, kad kai suskirstome dalykus griežtai į dvi kategorijas, viskas atrodo gerai ir aišku. Bet kai reikia naują dalyką dėti į tą ar į aną krūvą, jau problema – atrodo, netinka nei į viena, nei į kitą. Taip ir su *Laiko domėmis*. Iškart atrodo, kad gal tikėtų antrajai kategorijai – eilėraščiai nerimuoti, kartais tikrai skaitomi kaip proza. Bet, antra vertus, tekstai čia nėra kaip nors užkoduoti, beveik visi jie nesunkiai suprantami. Tai gal į pirmą kategoriją? Bet kad ne – eilėraščiai šiame rinkinyje nėra tokie, kuriuos jau būtume šimtą kartų girdėję, ir kuriuos galėtume deklamuoti per Kariuomenės šventės minėjimą.

Turbūt tada reikėtų sakyti, kad Dėdino eilėraščiai susiliečia su abiem kategorijomis. Gal neklystume sakydami, kad jo poezija yra modernaus sukirpimo su tradicine tendencija į minties ir prasmės aiškumą.

Tai tokios bendros pastabos. O ką galima pasakyti apie Dėdino poezijos pobūdį, nusileidus į pačius individualius eilėraščius? Ką pasakytume, jei kas paklaustų, apie ką jis

rašo?

Apibendrinti nelengva, nes ne visi eilėraščiai pasiūti ant to paties kurpalio. Be to, apibendrinimai amžinai būna pilni išimčių, bet jei jau taip reikia, galėtume sakyti, kad Dėdino poezija daugiau atpasakoja, negu jaučia. Jausmo, emocijos, tiesa, yra. Tačiau pirmame plane dažniausiai būna stebėjimas ko nors, kas pagauna akį, kas atkreipia poeto dėmesį, to viso poetinis aprašymas. Aprašymas, atpasakojimas dažniausiai yra objektyvus, ne asmeninis. Poetas labiau mėgsta aprašyti ir analizuoti kaip pašalinis stebėtojas, negu kaip subjektyvus pasakotojas. Žodžiu, kas „atsitinka“, tai „atsitinka“ ne poetui, o apskritai.

Net tada, kai jis pasakoja ar dėsto pirmuoju asmeniu (o save poetas įvardina daugelyje eilėraščių), jis lieka daugiau kaip objektyvus reporteris, analitikas, o ne žmogus, kuriam tas įvykis emociškai ir asmeniškai svarbus. Žodžiu, Jono Dėdino poezija nėra asmeninė poezija. Gyvenimas nesiveržia vien per jį, poetas nėra pasaulio centre. Jis šalia. Labai arti, tiesa, bet šalia. Jis stebi ir užrašo.

Gal tas stebimas pasaulis ir užgauna jį, gal skaudina, bet poetas nesiguodžia, nevargina mūsų savo bėdom, nevaidina skriaudžiamo, nemaldaus mūsų užuojautos. Tarsi būtų nelietuvis. Galėtume spėlioti, kad šį objektyvumą atsinešė iš savo kaip mokslininko patirties, kur jis buvo pripratintas stebėti ir aprašyti, nelendant su savo nuomone ir emocijomis.

Iš poeto, kuris yra inžinierius – mokslininkas, galėtume laukti ir „mokslinės“ tematikos. Sakykim, buvo toks astronomijos srities dar-

buotojas Aleksandras Radzius iš Baltimorės, kuris taip pat rašė eilėraščius. Jo tematika buvo išimtinai kosminė – astronominė – vien tik galaktikos, mėnuliai, teleskopai, saulės dėmės, saturnai ir panašiai. Pas Dėdiną kitaip. Mokslinių įvaizdžių pas jį nedaug. Iš ano pasaulio atnešta leksika pasirodo tik keliuose eilėraščiuose. Geriausi yra tie, kuriuose moksliniai terminai ar įvaizdžiai pinasi su sodria gyvenimo faktūra.

Štai eilėraštyje „Lyčių skirtumai“ (p.41) vaikai, voliojasi kaip paršiukai purve; bet tik berniukai, o mergaitės stovi šalia ir žiūri. Kodėl? Na, draudžia mamos, bet iš tikrųjų dėl to, kad „chromosomos nevienodos... o estrogenai tai jau po purvą nesivolioja“. Arba kitas, labai simpatiškas eilėraštas apie gravitaciją, vardu „Dulkė esi“ (p.15):

*Nors ir dulkė esi
vis vien nebūsi vienas
nes ir atomas traukia atomą,
ir dulkė traukia prie dulkės.
Jėgos mažų ir didelių tolių
traukia kūnus vieną prie kito
kaip žmogų prie žmogaus.*

Atitraukto stebėjimo braižu parašyti eilėraščiai dažnai yra supoetinti vaizdeliai ir atsitikimeliai. Juose autorius save įvardina kaip stebėtoją – pasakotoją, bet pats į veiksma ar į peizažą neįžengia. Pvz., eilėraštyje „Žiema“ (p. 50) vyksta gamtos nutikimai, panašūs į tuos, kuriuos rasdavome pradžios mokyklos skaitymo vadovėliuose: sniegenos ir zylės šokinėja sniege, tvoros pyška, vėjas šarkai plunksnas šiauria, zuikis skuta per sniegą,

Nukelta į 6 psl.

M. Martinaičio kūryboje — naujas personažas

Ši pavasarį 70 metų jubiliejų atšventusio žinomo poeto, eseisto ir visuomenės veikėjo Marcelijaus Martinaičio tebelaukia ne tik įvairūs rūpesčiai ir kūrybiniai darbai, bet ir kelionės po Lietuvą. Jau aplankyta keletas Dzūkijos ir Žemaitijos miestų bei miestelių, o balandžio paskutinėmis dienomis poeto viešnagė nusidriekė Panevėžio ir Kėdainių krašto keliais. Gausiems poezijos gerbėjams M. Martinaitis pristatinėja, prieš metus Lietuvos rašytojų sąjungos leidykloje išleistą savo eilėraščių knygą *K. B. Itariam Marcelijus Martinaitis*.

Pasak leidyklos vyr. redaktoriaus, literatūros kritiko Valentino Sventicko, daugelis mūzos žinovų ir gerbėjų šią knygą įvertino kaip permainingą ne tik Marcelijaus Martinaičio kūryboje, bet ir visoje lietuvių literatūroje apskritai. Naujausia poeto knyga, kaip ir beveik prieš 30 metų išleistas garsiosios *Kukučio baladės*, pasakoja dar vieno personažo istoriją. Baladę keičia detektyvas, tad žanro požiūriu knygos pavadinimo santrumpą galėtume paaikškinti

kaip *Kukučio bylos*. Tiesa, Kukutis išauga iš kaimiškos folkloro terpės, o K. B. — iš šiandieninio miesto folkloro, kurio pagrindinis žanras yra kriminalinės kronikos. Anot literatūros kritiko, visi vientisos knygos kūriniai susieti su šiuo pagrindiniu personažu, apgaubtu savita mistika ir tarytum paveržiančiu M. Martinaičio autorystę.

Pats poetas pripažįsta, jog daugelis kūrėjų turi antrininkus, tampančius jų kūrinių, ypač prozos, herojaus. Jeigu autorius tikrovėje padarytų tai, kas atsiranda vaizduotėje, neišeitų iš kalėjimo... Knygoje sąmoningai perteiktas kalbėjimas apie nusikaltimus, tardymus, persekiojimą, susilieja su mūsų gyvenimo tikrovėmis, lydinčiomis netrumpą politinių permainingų laiką.

Priminsime, kad Marcelijus Martinaitis gimė Raseinių rajone, atokiame Paserbenčio kaime. 1964 m. baigė Vilniaus universitetą, keliolika metų dirbo laikraščiu ir žurnalų redakcijose, o pastaruoju metu dėstytoju Vilniaus universiteto Literatūros katedroje. Nuo 1989 m. aktyviai

įsijungė į visuomeninę veiklą — pagal Sąjūdžio sąrašą buvo išrinktas SSRS aukščiausiosios tarybos deputatu, gynė anuomet nepriklausomybės siekusios Lietuvos interesus. 1992–1997 m. ėjo Nacionalinių kultūros premijų komiteto pirmininko pareigas. Nuo 1989 metais tapo Nacionalinės premijos laureatu.

Kęstutis Pranckevičius

70 metų sukaktį pažymėjęs poetas ir eseistas Marcelijus Martinaitis.

Jonas Dėdinas

Atkelta iš 5 psl.

bėga nuo vanago. O ką mūsų poetas? Jis sako „vis noriu pamatyti, negaliu liūdėti“. Atseit, tas vaizdas jį taip pririša, kad jis negali kreiptis savo vidun, mąstyti ir išgyventi ir užtad lieka tik stebėtoju, užrašytoju. Arba eilėraštyje „Kūčių vakarą“ (p.47) mūsų lyrinis herojus važiuodamas per pirmą sniegą užkliuvo stirnų. Bet jis tik užfiksuoja įvykį, neišlipa, lieka mašinoje, tarsi atsiriboja nuo to kas atsitiko, neleidžia sau emociškai išgyventi kruvinos avarijos.

Poeto akį pagauna ne tik gamtos ypatingesni motyvai, ne tik atsitikimai, bet ir būties ar būsenos apraiškos, dažnai ne akim pastebėtos, bet protu suvoktos. Tada poetas lyg ir filosofuoja. Bet jo „filosofija“ nėra kokia nors sąvokų raizgynė. Greičiau tai būna trumpa ir staigi ūmai iškilusio klausimo interpretacija, ar paprastas to klausimo iškelimas. Poetas tuos klausimus apmąsto ir mums pateikia savo išvadą, kartais net su nedidele sarkazmo gaidelė. Pavyzdžiui (p.89):

Dievas yra visur
bet paklausk
ar kas jį matęs
žmonės sako matę
angelus ir šventuosius
ir piktas dvasias
nes jie keliauninkai
pasirodo kartais
čia kartais ten
o Dievas sėdi soste
yra visur
žmogus kartais
žiūri į save
ir Dievą mato.

Rinkinyje randame pluoštelį eilėraščių, kilusių iš poeto prisiminimų, iš asmeninės istorijos. Pradžioje poetas irgi kalba — pasakoja objektyviu tonu, bet čia tasai pasakojimas jau netoks neutralus ir šaltas, nes jame jau girdėti emocinio išpajūnimo gaida. Tai kas pasakojama, poetui yra svarbu, net brangu.

Štai eilėraštyje „Kaimo kapinės“ (p.31) skaitome: „Iš juodžemio grumsto atseku/sentėvių kaimo kapų pėdas/ir prie jų stovėjusio kryžiaus“, ir galime pajusti tamprų poeto ryšį su aprašoma vieta. Net jeigu asmeninis ryšys su prisiminimais nėra labai ryškus, vis tiek galima atsekti, kad tai poeto asmeninė istorija, kad niekas kitas, o tik jis tame laike ir toje vietoje galėjo tai pastebėti (p. 35):

Kareiviai vilnoniais žaliais
marškiniais kantai ant nugaros
ir kelnėm sukištom į auliukus
mėto arklių pasagas
ant plieninio kuoliuko.

Daug kam šios eilutės mažai ką reikš. Reikia, kad skaitytojas čia turi būt buvęs paaugliu 1945 m. pokario Vokietijoje, kad galėtų įvertinti, kaip puikiai Dėdinas sugebėjo pavaizduoti išlaisvintoją amerikietį ir suprasti asmeninę šio vaizdo svarbą poetui.

Kituose autobiografiniuose eilėraščiuose asmeninis autoriaus požiūris ir emocinis įsiliejimas darosi dar aiškesnis. Mokyklos baigimo proga draugo dovanota knyga gulėjo nesupjaustyta ilgus metus, jau pe-

geltonavusi. Ir tik dabar supjaustyta, dvelkia jaunystės svajonių prisiminimais: „Ilgesiu ištrykšta mokyklos metai“. (p.37) O kai mūsų lyrinis herojus, paleistas eiti per rugių laukus į mokyklą, pasiklysta, jį užklumpa ne baimė, ne apmaudas, o tik nuostaba nematytais vaizdais, dar nepatirtais išpūdžiais... „kad paklydęs sugrįžti/uzburtais keliais / o klaidžiojimas ne vien klaidos“ (p.51). Bene išpūdingiausias šios autobiografinės grupės eilėraštis yra „Padėjom akmenį“ (p.23):

Ėjom keliese
traukdamiesi
nuo karo
palaidojom
draugą
prie kryžkelės
padėjom akmenį
kad sugrįždami
rastumėm.

Nors anksčiau sakėme, kad Dėdino poezija visų pirma yra objektyvi, ne asmeninė, bet atidžiau pažiūrėję pamatysime, kad rinkinyje yra labai daug išimčių šitokiai išvadai. Ir reikia pastebėti, kad tie eilėraščiai, kuriuose poetas nesislapsto už objektyvaus, nesuinteresuoto pasakotojo skraistės, yra jei ir ne geresni, tai tikrai išpūdingesni. Be abejo dėl to, kad autoriaus emocinis atsivėrimas ir asmeninės įžvalgos leidžia ir skaitytojui, pasak Šilbajorio, to fenomenalaus poezijos aiškintojo, atrasti savo gyvenimo atspindžių poeto sukurto tekste.

Iš šio pluošto eilėraščiuose galima suminėti „Amžinoji ugnis“ (p.20), kur poetas išeina į nežinią, lyg ko ieškodamas, lyg nuo ko nors bėgdamas; „Priemolio kvapas“ (p.24), kur slegia negalėjimas įveikti savo

paties sukurtų pinklių; „Antroji“ (p.38), kur nėra nei antrosios meilės, nei antrųjų namų; „Ši diena“ (p.67), kuri yra vienintelė tikra, vienintelė ką turi, nes nežinau rytojaus, o vakarykščios nesugrąžinsi; „Paskutinį kartą“ (p.63), kur paskutinis kartas tikrai nemeluoja, nes jis būna paskutinis.

Šalia tų dar yra koks pustuzinis eilėraščių, kurie labiausiai griaua apibendrinimą, kad Dėdino poezija yra neasmeninė. Tai eilėraščiai, kuriuose poetas neišveria ir nebeslepia savo emocijų, savo kancios, nerimo, net baimės. Tai daugiausia paskutinių dienų eilėraščiai, liudijantys akistatą su kūno irimu, su mirtimi, su amžinybės nežinia. Daugelis šių tekstų įtikina savo nemeluotu autentiškumu, ir sunku pro juos praieiti, giliau nesusimąčius. (p.68 ir 102).

Eilėraštyje „Paskutinė stotis“ skaitome:

Neskubėdamas keliauju
į paskutinę stotį net nežinau
kaip ir kur ją pasieksiu
gal geležinkelio ištaigingam
vagone gal ant magistralės
o gal einant prastais takeliais
bet žinau ją pasieksiu
...
paskutinis neištartas žodis
kaip žarija konvulsijos
skausmu sudejuos ...

O eilėraštyje „Mirtis“:

lyg plėšikas įsibrovė
pro užrakintas duris
lyg imperatoriaus įsakymu
įsilaužė mane nužudyti
ir atplėsti nuo tavęs
...
atsisveikinant
atsitolinant nuo tavęs

EGLĖ PEREDNYTĖ

Pavasarin

*nuo namų nuo šviesos
kaip tremtinys iškeliauju
į nežinią į tamsą.*

Tai tiek apie Laiko domes. Tik nesinori baigti liūdna, pesimistine gaida. Užsklandai reikėtų paieškoti kokių linksmesnių eilučių. Visa bėda, kad Dėdino poezija apskritai labai rimta, ir surasti ten kokio nors humoro staciai beviltiška. Bet Jonas, sako, nebuvo niūrus ir mokėdavo papasakoti šmaikščių dalykų. Įtariu, kad gal tokių eilėraščių jis ir buvo prirašęs, tik šio rinkinio redaktoriai (o jų buvo daug) juos išcenzūravo. Bet vienas šaipokiškesnis išliko, tai gal verta jį čia pacituoti. Mes čia, Amerikoje, pykstam dėl Lietuvoje gausiai vartojamų anglicizmų, o kai kartais jie vartojami iškreipta prasme, net juokiamės. Vieną tokią iškraipą pasigavo ir Dėdinas ir smagiai išdirbo eilėraštyje „Dislokuota“ (p.93):

*Mano alkūnė dislokuota
negaliu teniso žaisti
mano petys dislokuotas
negaliu golfo žaisti
o Lietuvos kariuomenė
dislokuota
bet kariauti gali
kaip kailinių viršutinė
pusė dislokuota į vidų
bet šalčio nepraleidžia.*

Gaila, kad Dėdinas jau iškelia vės „kaip tremtinys... į nežinią“. Nes šiaip jis gal dar būtų pradžiuginęs mus satyrom apie kitus Lietuvos lingvistinius šedevrus, tokius kaip „kremavimas“ ar „pirsingas.“

Jonas Dėdinas. *Laiko Domės.*

– Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla. 2005.–128 p.1

Saulės kraštelis pro debesį... Paskutinis išeinančios saulės blyksnis tiems, kurie lieka – seneliams, kurių gyvenimas svyra saulėlydin ir pamažu gęsta kaip tirpstanti žvakė, iš darbo grįžtantiems vyrams ir namuose jų laukiančioms žmonoms, kurios kepa blynus ir tyliai niūniuoja, prie jų prisiglaudusiems vaikams, kurie dar nenori eiti miegoti, mažiems šuneliams, kurie skalija ir šėlsta iš laimės, kad grįžo jų šeimininkai...

Temsta. Tolumoje mėlynuoja miškas, pamažu išsižiebia miesto žiburiai. Vienišas žmogaus siluetas – kažkas stebi paskutinį saulėlydį ir to nežino, o kažkam jis pirmasis...

Vis šalčiau ir šalčiau. Niekaip neateina pavasaris. Po sušalusį smėlį kapstosi mažas vaikiukas. Išsižiebia namų langai. Kažkas verkia, užsiklojęs galvą antklode, kažkas juokiasi iš visos širdies ir jaučiasi laimingas...

Teka gyvenimas. Niekada nesustoja. Sūkuriai, duobės, kelių užstojantys akmenys – vis tiek – ir pirmyn – o kurgi jis bėga? Kas gi laukia rytoj, užporyt, po metų? Kas žino. Lieka džiaugtis akimirka ir daugiau nebeklausti.

Rytoj – su ta mintimi mes užmiegam – rytoj prasidės gyvenimas, kurio trokštame. O šiandien?

Oras lyg rudenį. Lietus ir vėjas, vėjas ir lietus. Ištuštėję kiemai. Tik vaikinių būrelis atkakliai žaidžia futbolą. Gera būti namie, kai už lango – audra. Gera turėti namus. Gera.

Jau pasirodė pirmieji pavasario pranašai – žibutės. Ant šakelių – pūkuoti kačiukų spurgeliai. Pamažu artėja pavasaris. Atsigauna širdis, išsiilgusi žalumos ir saulės. Močiutėlė – sena kaip pasaulis – pasiremmdama lazdele vos vos stumiasi į priekį. Kieme aidai vaikų balsai, o miškelyje – paukščiai.

Bet ir vėlei lietus, pilkos dienos, ir vėlei nutolsta pavasaris. Kur tu dingai, mano drauge? Išsiilgau tavęs.

Šiandien – Verbų sekmadienis. Mieste – marga minia. O jau verbų verbelių! Į elgetos kepurę byra centai... Gaudžia varpai. Mažas paklydęs šunelis glaudžiasi prie kojų. Bažnyčios – prisigrūdę žmonių. Ar tikrai jie Tave taip myli, o Kristau?

Vidinio išgydymo Mišios Vytauto bažnyčioje. Nuo Švenčiausiojo sklinda toks ilgesys! Jis mūsų laukia – Jėzus, gyvojo Dievo sūnus.

Kiek žmonių! Ko jie tikisi, atėję čia? Tu žinai jų širdžių troškimus, o Dieve.

Kaip mėlyni paukščiai jie nutūpė Baltriškėse – Tiberiados broliai dangaus spalvos abitais, atvykę iš Belgijos. Apsilankiau pas juos Velykų savaitės metu. Iš karto krito į akis brolių betarpiškumas – kaip vaikai jie supos ant prišto prie medžio pagalio, bendravo su visais ir visą laiką šypsojosi. Vyko velykinė jaunimo stovykla – iš visos Lietuvos pas brolius suvažiavo daugybė jaunuolių. Galiausiai jie tiesiog nebetilpo senoje buvusios mokyklos salėje – čia susigrūdė apie devyniasdešimt žmonių!

Broliai vedė mokymus, kartu dirbome, valgėme ir meldėmės. Vaikščiodami po laukus kalbėjome rožinį, lietaus merkiamei ėjome kryžiaus kelią, o Velyknaktį kūrenome laužą, dalyvavome Velykų vigilijoje ir krikšto apeigose. Vidurnaktį aidėjo varpai ir mūsų balsai: „O mano džiaugsme, Kristus prisikėlė!“ „Iš tiesų prisikėlė! Aleliuja! Aleliuja! Aleliuja!“ „Šiuose žodžiuose buvo tiek džiaugsmo! Daugelis jaunuolių liudijo, kad pirmą kartą taip gyvai išgyveno Velykas ir patikėjo Kristaus prisikėlimu.

Iš tiesų Tiberiados broliai – gyvi Kristaus prisikėlimo liudytojai. Žmonės pas juos važiuoja trokšdami patirti gyvojo Dievo buvimą. Ir nenusivilia – brolių paprastume jie atranda tai, ko negali duoti pasaulis – gyvenimo prasmę ir naują viltį gyventi.

Vėjas prie Nemuno. Gyvojo Dievo dvasia vėjyje - - -

Lietuvos archyvai

Atkelta iš 2 psl.

daug, tačiau išliko specialiųjų tarnybų darbo užrašai, kortelės, ataskaitos, kuriose minimos agentų pavardės. Pačių agentų bylų, kiek aš žinau, yra apie 60.

— Tiek nedaug. Ar kitos buvo išvežtos?

— Deja, taip. Jei kalbėsime apie dokumentų išlikimo laipsnį — viso kompleksu specialiųjų tarnybų dokumentų Lietuvoje nėra (bet ir tai kur kas daugiau, nei Latvijoje ir Estijoje), nėra absoliučios tšos ar statistikos, jei kas norėtų ieškoti. Tikėtina, kad patys svarbiausi, reikšmingiausi spec. tarnybų dokumentai buvo išvežti besitraukiančios sovietų kariuomenės, pačių spec. tarnybų darbuotojų arba sunaikinti.

— Asmenų, tuo metu užėmusių aukštas pozicijas, — nenoriu minėti konkrečių pavardžių — bylų irgi nėra. Kiek, jūsų nuomone, buvo privačių žmonių, kurie pirmaisiais nepriklausomybės atkūrimo metais be jokių leidimų susirado ir išsinešė savo bylas? Ar jų prašymu išnešė kiti?

— Kiek žinau, pagautų už rankos nebuvo. Galime daryti tokias prielaidas, bet nesu tikras, ar jos paremtos faktais. Be abejo, buvo mėginama tuos dokumentus apsaugoti, kad jie bet kur neiškeliautų, bet pagrindinė problema yra ta, kad dokumentai buvo perimti visiškai netvarkyti, sumaišyti, nebuvo jokios jų apskaitos, todėl atrinkti, kur vienas ar kitas dokumentas galėjo dingti ar nukeliauti, vargu ar įmanoma. Neatmetu tikimybės, kad jie galėjo atsikurti privačių asmenų rankose. Norėtusi išvengti įvairių spekuliacijų ir insinuacijų šia tema. Galima tik užtikrinti, kad per pastarąjį dešimtmetį Lietuvos ypatingajame archyve saugomi dokumentai yra saugūs — jie yra aprašomi ir apskaitomi, jų niekas nenaikina ir neišgabena.

— Ir įstatyme, ir taisyklėse kalbama apie agentūrinę informaciją — kaip jūs ją apibrėžiate?

— Tai duomenys apie asmenis, slapta bendradarbiavusius su buvusios SSRS spec. tarnybomis, apie šių asmenų verbavimą ir naudojimą, tai pat jų surinkti duomenys.

— Jei teisingai supratau, Saugumo departamentas, neturėdamas duomenų, kad asmuo prisipažino bendradarbiavęs su buvusios SSRS spec. tarnybomis, neturėtų drausti man, kaip tyrinėtoju, susipažinti su byloje užfiksuota agentūrine informacija?

— Saugumo departamentas turėtų be jokių apribojimų leisti susipažinti su byla, kurioje yra agentūrinės informacijos, jei ji nėra susijusi su prisipažinusi slapta bendradarbiavusi asmeniu. Tačiau pirmiausia turėtumėte kreiptis su tokiu prašymu. Per pastaruosius metus, mano žiniomis, iš archyvo buvo persiųstas tik vienas kreipimasis į Valstybės saugumo departamentą su prašymu

leisti susipažinti su dokumentais, kuriuose yra operatyvinės informacijos, atskleidžiančios slapta bendradarbiavusius asmenis.

— Kiek žmonių pasirašė pareiškimą, kad jūs apribojate prieigą prie dokumentų?

— Leisiu sau Jus pataisyti: ne mes apribojame — įstatymas nustatė tokią prieigą prie dokumentų tvarką. Pirmąjį pareiškimo tekstą pasirašė apie 40 asmenų, paskutiniai mano žinomi skaičiai — apie 500 kultūros, mokslo, visuomenės ir meno žmonių išreiškė pritarimą pareiškimo — atviro laiško Lietuvos Respublikos prezidentui nuostatom.

— O kiek iš tų pasirašiusių naudojami archyvais?

— Labai taikliai paklausėte. Turint galvoje tą faktą, kad archyvuose skaitytojai yra registruojami, nebuvo sunku įsitikinti, kad iš 500 asmenų, išreiškusių pritarimą, per pastaruosius metus vos dvidešimt — trisdešimt tiesiogiai lankėsi archyvuose. Manysčiau, tai buvo sėkmingai organizuota visuomeninė akcija. Galbūt siekiant sukelti diskusiją.

— Kokie, jūsų nuomone, buvo šios akcijos motyvai?

— Kilusiose diskusijose dėl prieigimo prie dokumentų, be jokios abejonės, galima išvengti racionalų pradą — jos sukėlė pagrįstą visuomenės susirūpinimą savo konstitucinių teisių realizavimu ir įrodė, kad Lietuvos visuomenė per pastarąjį dešimtmetį labai sparčiai pažengė demokratijos kryptimi. Pirmajame Lietuvos archyvų įstatyme, priimtame 1995 metais, buvo įtvirtintos iš esmės tos pačios nuostatos, kaip ir naujajame įstatyme, tačiau prieš dešimt metų visuomenėje jokių diskusijų nebuvo.

Kilusį aziotazą galėtume pavadinti savotiška pilietiško išraiška, kai kažkieno iškelta problema pasirodė aktuali kur kas platesniam ratui žmonių, netgi realiai su tuo dalyku niekada nesusiduriančių. Galbūt buvo išvengta tariamų grėsmių demokratiniams visuomenės iškovojimams. Vaizdžiai sakant, KGB šmėklos įvaizdis dar negreit išsitrins iš visuomenės sąmonės.

— Pakalbėkime apie patį iliustracijos procesą. Yra sudaryta Iliustracijos komisija. Galime sakyti, kad valstybė paskiria septynis žmones išsiaiškinti, ar kas nors buvo agentas — nebuvo agentas, nusikalto ar nenusikalto tautiniams interesams. Ar nesudaroma galimybė žmones apkaltinti įvairiais motyvais neturint pakankamų įrodymų? Ar tai nėra kai kurių skandalų priežastis?

— Galima pastebėti, kad iliustracija tikrai nėra su archyvais tiesiogiai susijusi sritis. Lietuvoje galutinį sprendimą priima teismas. Kaip parodė paskutinių metų Iliustracijos komisijos veiklos praktika, ištis buvo keletas atvejų, kai Iliustracijos komisijos sprendimai teismo buvo

pripažinti kaip neturintys realaus pagrindo. Iš platesnio konteksto galėčiau paminėti, kad kilus vadinajamam KGB rezervistų skandalui Seime buvo sudaryta darbo grupė, kurioje teko man pačiam dalyvauti, rengiant Iliustracijos įstatymo ir kitų susijusių įstatymų pataisas. Svarstant įstatymų projektus ir kilo pagrindinė problema, kad iliustracijai įvykdyti iki galo Lietuva neturi nei dokumentinių šaltinių, nei galimybių, ir kad tas procesas nebus išbaigtas.

— Bet kokių atvejų turi būti tam tikri standartai, kriterijai, kuriais remiantis vienaip ar kitaip interpretuojami faktai. Bet grįžkim prie to, nuo ko ir pradėjome mūsų pokalbį. Man tas Lietuvos intelektualų, inteligentijos pareiškimas sukėlė šurpulių, kad Lietuvos archyvai yra nepatikimi. Kaip įtikinti tuos 500 pasirašiusių, pagaliau tautą, valstybę, kad taip nėra. Mano galva, jūsų institucijai teks atlikti šį mažą uždavinėlį.

— Kaip tik ta kryptimi yra dirbama. Pagrindinis atsakymas visiems kritikams arba tiems, kurie nuogastauja, kad archyvai yra uždari — kvietimas atvykti į archyvus ir patiems įsitikinti, kokia yra reali situacija, kokios procedūros ir galimybės susipažinti su dokumentais.

— Abejojantiems galiu patvirtinti — kiek dirbu su Lietuvos archyvais, neturėjau jokių problemų prieiti prie ko aš norėjau, bet kalbu apie susiformavusį įvaizdį — tiek pačioje Lietuvoje, tiek lietuvių išeivijos tarpe.

— Deja, kažin ar atrastume daug lietuvių išeivijos atstovų, kurie kaip skaitytojai lankėsi Lietuvos archyvuose. Bet lyginant lankytojų skaičių valstybės archyvuose iki naujojo įstatymo įsigaliojimo ir jam įsigaliojus, pastebima skaitytojų apsilankymo skaičiaus didėjimo tendencija. Kai kuriuose archyvuose, tarkime, Lietuvos valstybės istorijos archyve, 2005 metais apsilankymų skaičius išaugo kone 30 proc.

Jei kalbėsime apie susiformavusius stereotipus, matyt, iš archyvų pusės reikėtų papildomų veiksmų, postūmių. Artimiausiu metu archyvai turėtų parengti konkrečias taisykles, kad skaitytojai turėtų daugiau ir išsamesnės informacijos, kokia tvarka ir sąlygomis gaunami dokumentai, prieigimas prie kurių yra ribojamas.

— Gal galėtumėte apibendrintai pasakyti, kuo žmonės labiausiai domisi?

— Žmonės domisi savo šeimos istorija, genealoginėmis šaknimis, nemažai asmenų ieško informacijos apie turėtą turtą. Profesionalūs tyrinėtojai — tiek istorikai, tiek kitų mokslo sričių atstovai — realiai sudaro vos 10-15 procentų. Iš jų atskirai paminėtini studentai. Kiek man pačiam asmeniškai teko bendrauti su universiteto studentais, didesnių problemų renkant medžiagą Lietuvos centriniame valstybės archyve ar Lietuvos valstybės istorijos archyve jiems nekilo. Be to, tai, ką skaito studentai — kad ir tie patys istorikai — paprastai visai nesusiję su ribojimais. Paprastai domimasi valstybės institucijų veikla — visų archyvuose saugomų valstybės institucijų administravimo, susirašinėjimo dokumentai tyrinėtojams yra prieinami be jokių apribojimų. Pavyzdžiui, iš Vakarų į Lietuvą grąžintiems diplomatinėms atstovybių dokumentams jokių prieigimo apribojimų nėra ir net negali būti.

— Aš esu amerikiečių kultūros žmogus — ne vien lietuvis. Kokie aspektai Jus domintų kalbant apie Amerikos archyvus?

— Ar esama didelio skirtumo tarp Lietuvos ir Amerikos archyvų? Turiu galvoje ir aptarnavimo kultūrą, dokumentų pateikimo principus, ir tarnavimą visuomenei.

— Žinoma, klasifikuoti dokumentai ir Prezidentūros kontrolė, ir įslaptintos Kongreso sesijos — yra sunkiai gaunami pagal Informacijos laisvės aktą, bet šiaip Amerikos archyvai yra labai atviri, išskyrus kai kurių organizacijų ir religinių konfesijų, ir patarnavimas tikrai yra pavyzdinis. Beje, nieko blogo negaliu pasakyti apie aptarnavimo lygį Lietuvos valstybės centriniame archyve. Manau, kad šia prasme skirtumo tarp Lietuvos ir Amerikos archyvų nėra. Informacinės laisvės įstatymas suteikia žiniasklaidos priemonėms teisę gauti tikrą dokumentą, tačiau konkrečių duomenų teikimas gali būti ribojamas atitinkamas dokumentų vietas užbraukiant juodu rašalu. Bet šiaip visa Vietnamo istorija, vadinamieji Pentagono popieriai, buvo vienokiu ar kitokiu būdu paskleisti. Be to, įvairių informacinių technologijų pažanga sudaro galimybę be leidimo gauti svarbią informaciją. Ar tai būtų elektroninis paštas, ar faksas, ar telefoninis pokalbis — yra registruojama, kas kalbėjo, su kuo ir kur. Bet tai jau atskira tema... Dėkoju jums už pokalbį.

